

Հայկական գիտահետազոտական հանգույց Armenian Research & Academic Repository

Սույն աշխատանքն արտոնագրված է «Ստեղծագործական համայնքներ
ոչ առևտրային իրավասություն 3.0» արտոնագրով

This work is licensed under a **Creative Commons Attribution-NonCommercial
3.0 Unported** (CC BY-NC 3.0) license.

Դու կարող ես.

պատճենել և տարածել նյութը ցանկացած ձևաչափով կամ կրիչով
ձևափոխել կամ օգտագործել առկա նյութը ստեղծելու համար նորը

You are free to:

Share — copy and redistribute the material in any medium or format

Adapt — remix, transform, and build upon the material

291. 81

4-29

Lucy

635

243

2009

28

815

Թ. 2

ԲՈՒԼՆԱՐ
ԱՒԱԶԱԿԱՊԵՏ

591.81
4-29

ԲՈՒԼՂԱՐ ԱՌԱՋԱԿԱՊԵՏ

(ԼԻԻԲԵՆ ԿԱՐԱՎԵԼՈՎԻՑ):

Ե.

Չը հաւատանք, եղբայրներս, սոքա դարդակ
բաներ են. կեանքումս ես շատ եմ տեսել այդ
տեսակ Խաբէ-նի-մայր-ներ և Խաբէ-Շէրեք-
ներ, և զիմ էլ ի զուր ի զուր են դուրս եկել:
Այո՛, բոլորովին ի զուր: Հապա հարցրէ՛ք ինձ
թէ ինչո՞ւ եմ թողել իմ պառաւ, հիւանդ մո-
րըս, իմ ծերացած, լուսնի պէս սպիտակացած
հօրս: Ո՛հ, որդիներս, զժուար ու դառն է,
երբ մարդ մտաբերում է իւր երիտասարդու-
թեան բաղդաւոր օրերը, այն ոսկի ժամանակ-
ները, որոնք անցել են հայրենի յարկի տակ:
Իսկ այժմս . . . : Այժմ, աքսորականի նման

(39564-84)

635-2009

78 635

635

243

Թափառում եմ պանդխտութեան մէջ, և ոչ մի տեղ չեմ գտնում ոչ հանդիստ և ոչ խաղաղութիւն: Ահա արդէն մի քանի տարի է դուք ինձ հետ աւաղակութեամբ էք պարապում: Դուք ինձ ձեզ գլխաւոր ընտրեցիք, բայց մինչև հիմա մի անգամ էլ դեռ չէք հարցրել թէ՛ ես ո՞վ եմ, ո՞ւմ որդին եմ, և կամ ի՞նչ պատճառով եմ ընտրել այդ պարապմունքը— ասում էր ծեր աւաղակապետը իւր ընկերներին:

— Պատմի՛ր, Սոֆէն, պատմի՛ր, միաձայն աղաղակեցին շրջապատող աւաղակները: Եւ Սոֆէնը մատով նշան արաւ որ ամենքը նրստեն և ականջ դնեն: Նոքա նստեցին կրակի շուրջը և տիրեց խորին լուռութիւն:

— Ի՞նչ պէտք է արած, եղբայրներս, ասաց Սոֆէնը և նստեց նոցա մէջ: Երբոր ցանկանում էք իմանալ, ուրեմն լսեցէ՛ք: Այս ասելով քաշեց նա գլխի գդակը մինչև աչքերը, հանեց փոքրիկ շէյթը, Լո—Լո—նով լեցրեց, մեծ մատով պինդ ճխտեց, վերցրեց կրակից մի խանձող, ծուխը քաշեց թոքերի մէջ և սկսեց:

Նս, եղբայրներս, Մաշկա¹⁾ գիւղից եմ: Մեք քնդ ամենը երեք եղբայր էինք, որոնցից երկուսը վաղուց արդէն չկան այս աշխարհում: Աստուած նոցա հոգին լուսաւորէ: Տարիքով ես ամենից փոքրն էի. մեծ եղբայրս անուանուում էր Պրօդան, իսկ միջնակը Պրիվան: Պրօդանը բոլորովին նման էր մեր հանդուցեալ մօրը, որը հէնց այդ պատճառով էլ նորան ամենից շատ էր սիրում: Նա միշտ մօրս հետ էր լինում, տան բաներն էր տեսնում, ցանում էր, աշխատում էր պարտիզումը և այգումը: Իսկ ինչպէս երիտասարդ, նա՛ մի խօսքով՝ ծաղիկ էր. երբ տօն օրերին հագնուում էր, աչք էր պիտում որ մօրի տար նորա վրայ: Սիւրակէ տռաւօտները, կանուխ, դեռ աքլորը չկանչած, վեր էր կենում, կօշիկները սրբում էր ու հայելու նման փայլեցնում. հագնում էր սպիտակ նեղ շալթար, նախշուն շապիկը, որի վիզը և ձեռները զարդարուած էին լինում կարմիր, կապոյտ, կանաչ, դեղին և սև մետա-

1) Մաշկան մի փոքրիկ գիւղ է, Սօֆիայից ոչ հեռու:

քսեայ նախշերով. զնում էր նոր մորթեայ գը-
դակը. կապում էր սպիտակ գօտին. ոլորում
էր սեւ սաթի պէս բեխերը և զնում էր եկե-
ղեցի Աստծուն աղօթք անելու: Իսկ երբոր ե-
կեղեցուց դուրս էր գալիս, ջահիլ ու պառաւ
դիփ կանգնում ու նորան էին մտիկ տալիս:
Պառաւ կնանիք, ծեր մարդիկ, աղջիկները, կա-
նայք և երիտասարդները, ամենքը զուարճանում
էին նորանով: Տղամարդիկ զլուխ էին տալիս
նորան և ասում — բարի լոյս, Պրօգան: — Աս-
տուծու բարին, պատասխանում էր նա և շա-
րունակում իւր ճանապարհը: Հալեւորները
մատով էին նշանց տալի նորա վրայ և ասում
իրանց զաւակներին. տեսէ՛ք, որդիներս, դուք
էլ Պրօգանի պէս լաւ, աշխատասէր և բարի
եղէք: Եւ այս ասելով, սրտանց հառաչ էին
քաշում և բացազանչում — երանի՛ այն մօր՝
որ ծնել է նորան, և հօր՝ որ նորա նման որ-
դի ունի: Սանայք, պառաւները, երիտասարդ
աղջիկերքը շատ անգամ իրար ցոյց տալով, աս-
ում էին. տե՛ս, տե՛ս, ի՜նչ տղայ ունի Տրէն
ապէրը, հէնց կարծես երկնային շաղ լինի: Իսկ

նա զնում էր իւր ճանապարհը. զնում էր և
կարծես չէր լսում թէ այդ ամենը իւր մասին
են ասում. միայն բեխերի տակից մէկ մէկ քաղցր
ժպիտ էր արձակում: Ճշմարիտը ասած, ես էլ
չեմ իմանում թէ ինչո՞ւ. միայն թէ ամբողջ
զիւղը սիրում էր նորան. աղջկերքը խելքից դը-
նում էին նորա համար. կանայք նայում ու
զուարճանում էին նորանով. իսկ երիտասարդ-
ները պատուում ու յարգում էին նորան: Նա նո-
ցա խորհուրդներ էլ էր տալիս, հարկաւոր եղած
ժամանակ օգնում էլ էր նոցա: Մանում էր
տուն, ճաշ էր ուտում, և իսկոյն էլի դուրս
էր գալիս կամ եղներին մտիկ տալու, կամ
ձիերին, կամ խոտին կամ հաւերին. վերջա-
պէս, մի խօսքով, ամեն տեղ և ամեն գործում
անպատճառ նա պէտք է իւր ձեռքով իւր գոր-
ծը տեսնէր: Եւն էլ ասեմ, որ նորա պէս երի-
տասարդ դժուար թէ դուք մէկ էլ տեսնէք այս
աշխարհում: Հայրս, որ նոյն իսկ ծերութեան
օրերում շատ աշխատասէր էր, յաճախ ասում
էր նորան — Պրօգան, բաւական է ընկնես այդ
բունջ ու բուջախը, այդ հաւերի ու սագերի,

այդ կազմարի ու բողկի ետեւից. հանգստացի՛ր» որդեակ, թող մի քիչ էլ Պրիվանը և Սառնը աշխատեն: Իսկ Պրոգանը ձեռքը շարժում էր և ասում. — էհ, հայրիկ, միթէ դա էլ աշխատանք է: Մի խօսքով, նա չէր կարող մի րոպէ էլ առանց գործի մնալ, և հանգստանում էր միայն այն ժամանակ՝ երբ քնած էր լինում:

Բայց մէկ էլ յանկարծ Պրոգանը սկսեց փոխուել, և քիչ ժամանակում համարեա բոլորովին փոխուեց: Բոլոր ժամանակը խորասուզուում էր մտածութեան մէջ. չէր ուտում, չէր խմում, չէր երգում. քաշուում էր արար և դուլսը ձեռքերի մէջ ծածկած տխուր ու տրտում հայուածքը ձգում էր հեռու հեռու հորիզոնի վրայ, և կամ թէ երկար քնում էր, ման էր գալիս բոլորովին գոյնը ձգած, ամբողջ ժամանակը հառաչում էր և ոչինչ չէր շինում:

— Պրոգան, որդի՛ս, ի՞նչ կայ, ի՞նչդ է ցաւում, հարցնում էր մայրս:

— Ոչինչ, մայրի՛կ, ո՛չ մի տեղս չէ ցաւում, ասում էր նա և դարձեալ խորը սրտից հառաչում:

Իսկ մայրս նորա վրայ նայելով անդադար

լաց էր լինում և արտասուքը վազում էին նորա ծերացած աչերից:

Մի երեկոյ երբ Պրոգանը դուրս է գալիս փողոց, Պրիվանն էլ կամաց կամաց գնում է նորա ետեւից, ցանկանալով իմանալ թէ՛ ո՞ւր է շտապում նա այդպիսի ուշ ժամանակ: Պրոգանը վերջապէս կանգ է առնում ծերունի Սընչայի ցանկապատի տակ: Սընչան մի սիրուն աղջիկ ունէր Լատինկայ անունով. մի շատ սիրուն արարած. սեւ, կրակոտ աչերով, գեղեցիկ հասակով, աննման դէմքով, մի կենդանի, վառվռուն և համեստ աղջիկ: Պիշերը մութն էր և թանձր խաւարը տիրապետում էր չորս կողմը: Պրիվանը ականջը պատին դէմ տուած լսում է: Մէկ էլ յանկարծ Լատինկան դուրս է գալիս խրճիթից, կանգնում է, նայում է չորս բոլորը և դիմում է դէպի այն կողմը, ուր Պրոգանը սպասում էր նորան: Պրիվանը այսքանը միայն կարողանում է լսել:

— Հը՛, ի՞նչ է, Լատինկայ, մայրիկիս ուղարկե՞մ քեզ նշան դնելու. ես արդէն պատրաստել եմ քսան հատ ոսկի. առե՛լ եմ լէւի-

ներ¹⁾), սպասում եմ միայն քո պատասխանին.
ուղարկեմ, թէ ոչ:

— Ուղարկիր, Պրօդան, ուղարկիր, պատասխանում է աղջիկը:

— Իսկ Հասանը, չէ՞ որ նա սիրում է քեզ.
ես վախենում եմ նորանից. նա կարող է վնաս
հասցնել ինձ:

— Հասանը... վնաս... կրկնում է Լատին-
կան և կտաւի պէս գոյնը թուցնելով, լռում
է. փոքր ինչ անցնելուց յետոյ, նա կրկին վը-
րայ է բերում. ուղարկիր, Պրօդան, ուղար-
կիր, ինչ որ Աստուած նշանակել է՝ այն էլ կը
լինի. իսկ ինչ որ պէտք է լինի՝ նորանից փախ-
չել չես կարող:

Նոքա էլի մի քանի բան են ասում, բայց
Պրիվանը չէ կարողանում լսել. նա տեսնում է
միայն որ Լատինկան Պրօդանին տուեց մի
փունջ, որը Պրօդանը առաւ, համբուրեց,
թաքցրեց կոնատակին և ճանապարհ ընկաւ
դէպի տուն:

1) «Ձերիլի» մի տեսակ հոգ: Թ. փ է:

Բ.

Նա մի քանի օրուայ համար գնացել էի քա-
ղաք ցորեն ծախելու: Նրբոր վերադարձայ
տուն, Պրօդանին նշանեցին, նշանդէքը կա-
տարեցին. իսկ հարսանիքը կամենում էին ա-
նել երկու շաբաթից վերջը, տօներից յետոյ:
Պրիվանը¹⁾ ժամանակ էր. տօներից յետոյ
ամենքը դարձեալ գնացին իրենց գործերին.
Պրիվանն էլ գնաց այգին. այն տեղ նորան
հանդիպում է Հասանը: Հասանը մեր գիւղի
պահապանն էր, ազգով Առնավուտ և չափա-
զանց արեւցող. խմելու համար նա ծախել էր
իւր բոլոր ունեցած չունեցածը, մինչեւ ան-
գամ իւր հագուստը. նորա վրայ մնացել էր
միայն պատառոտած շապիկը, մի հին երկայն
հրացան, դաշոյն և ուրիշ ոչինչ: Բայց նա
ուղղափառ Մահմետական էր և գիտէր որ ա-
մեն տեղ և ամեն ժամանակ դժուար չափտի

1) Բուլղարների մօտ այսպէս անուանում է Յուլիս ամ-
սուան երրորդ քառամսեակը, երբ վախճանով կայծակեց և չե-
րութիւնից ո՛չ ոք չէ տշխատում:

լինէր նորան իւր սնունդը հայթայթել: Մուսուլման լինելը հանաք չէ: Նա մօտենում է Պրիվանին, նստում է այգու առուի մօտ և բարձր ձայնով կանչում է — «էյ գէստը, ե՛կ այստեղ»:

Պրիվանը թողնում է մանգաղը, որով կրտարատում էր խաղողի որթերը. մօտենում է նորան և հարցնում է — «ի՞նչ է հարկաւոր քեզ, շատան»:

— Է՛յ, ա՛խմախ, գնա՛, ասա՛ Պրօդանին որ Լատինկայի վրայ չպսակուի. միթէ չէ՞ իմանում որ նա իմ նշանածն է. թէ չէ՞ երգուում եմ Ալլահով, նորա գլուխը կը ջախջախեմ. միթէ նա չէ՞ իմանում որ ես կամենում եմ վերցնել Լատինկային և տանել իմ հայրենիքը. թող նա միտը բերի որ ես Օսմանլի եմ, իսկ ինքը գէստը:

— Ի՞նչ անենք որ դու Օսմանլի ես, դու զիտես որ Խալիլ-ձեմալը է դուրս եկել և այժմ արդէն Խանդիմաթ (հաւասարութիւն) է:

— Թառնդիմաթ, ասում է շատանը և թրջում. Խանդիմաթ... բայց դու իմանում ես, ա-

նիծեա՛լ գէստը թէ ի՞նչ է Խանդիմաթը: Շէնց այդ Խանդիմաթն է, որ ձեզ պէս յիմարներին ջարդում, սպանում, կողոպտում է: Նա ձեզ երբէք չի պաշտպանիլ. ո՛չ, դուք շատ յոյս մի՛ դնէք նորա վրայ. դուք ինքներդ շատ լաւ էք իմանում, որ հաւասարութիւն երբէք չէ կարող լինիլ Վրիստոնէի և Մահմետականի մէջ. հաւասարութիւնը դարդակ բան, դարդակ խօսք է: Ղուք ի՞նչ կարող էք անել ինձ ձեր Խալիլ-ձեմալի մօտ: Թուրքը միշտ կարող է պաշտպանութիւն գտնել փաշայի ու դատաւորի մօտ. իսկ դուք շատ մեծ պաշտպանութիւն կարող էք գտնել այդ Խալիլ-ձեմալի մօտ, այդ դարդակ թղթի կտորի մէջ: Նա ձեզ խորհուրդ կը տայի նրանով ծածկել ձեր պատահանները, նա ո՛չ ոքի ոչինչ օգուտ չէ կարող բերել, բացի մանրավաճառներից, որոնք կարող են մի բան փաթաթել նորա մէջ: Իսկ դուք, յիմար Պրիվան, շատ յոյս մի՛ դնէք նորա վրայ. այդ շատ դարդակ յոյս է: Պիտե՛ս, ի՛նչ է ասում Թուրքի առաժը — գէստը:

Գեորգի, Օսմանլու դաւաճան — քրիստոնէի կաշին
թրքի թմբուկ է:

— Պիտեմ, պատասխանում է Պրիվանը,
բայց դուք շատ երկար չէք թմբկահարել մեր
կաշուի վրայ: շուտով շատ շուտով կը հասնի
այն ժամանակը, երբ, զիտե՛ս ինչ կը լինի,
Հասան — թմբուկները կը շինին հասան-
քի կաշիներից և մենք էլ կսկսենք Մուհամ-
մէդի մարշը: Այն ժամանակ էլ մենք կ'ասենք
մեր Բուլղարական առածը:

«Տար հոգի, համբերի՛ր կաշի, կար ժամա-
նակ որ դու ուրբաթ օրերն էլ միս էիր ու-
տում» . . . :

— Հաւանում ես, Հասան, այս առածին.
ինչո՞ւ լռեցիր. երեւում է դուր չեկաւ: Լսի՛ր,
Հասան, եթէ չես հաւատում, հարցրո՛ւ քո
Մօլլաներին. նոքա զիտեն որ իրենց զրքերում
գրած է թէ . . . :

— Լսի՛ր, Գեորգի, լսի՛ր, թէ չէ՛ Ալլահը
վկայ, զուրադ կը կտրեմ. գնա՛, գնա՛ և մի՛ շար-
ժիր «դաւաճան» թրքի բարկութիւնը. գնա՛,
ասա՛ Պրօդանին որ չհամարձակուի պսակուել

Լատինկայի վրայ. թէ չէ՛ վա՛յը եկել ու տա-
րել է նորան: Այս ասելով Հասանը վերցնում
է իւր հրացանը և Ալբանական երգը երգելով
խորասուզւում է անտառի մէջ:

Գ.

Անցել էր երեք շաբաթ Պրիվանի և Հա-
սանի խօսակցութեան վրայից. մէք պսակում
էինք Պրօդանին: Նրիտասարդ պսակուողնե-
րին եկեղեցուց դուրս բերին. ես իբրեւ փոքր
եղբայր, խաչեղբայր էի կանգնած: Լատինկան
իւր պսակի հագուստի մէջ այնպէս սիրուն,
այնպէս գեղեցիկ էր երեւում, որ ամենքը զար-
մացած հառաչներ էին արձակում: Շերունի
Սընչան մէնակ մի աղջիկ ունէր, և նորա վր-
այ էլ թափել էր իւր բոլոր հարստութիւնը:
Ոսկի ու արծաթ էր որ փայլում էր նորա մար-
մարեայ ձեռների և պարանոցի վրայ: Պրօդանի
հարսանիքը սկսեց: Հարսանիքը իրաւ որ լաւ
բան է. ամենքը երգում են, պար են գալիս,

ուրախանում են և մոռանում են իրենց վիշտը։ Ակեսուրը, հանդիպում է թաղաւոր—թաղուհուն բալի մէջ, խաղում է իւր որոշեալ պարը և հարցնում է տաղրերին. — Ինձ համար ի՞նչ էք բերել, որդիներս։

— Քաջ փեսայ և համեստ հարս — պատասխանում են նորան։

— Բերաններդ ոսկի դառնայ, ասում է սկեսուրը և դառնում է հարս բերող աղջկերանց — իսկ դուք ի՞նչ էք բերել, սիրուն աղջիկներ։

— Երիտասարդ փեսայ, ոսկի ձեռներով (աշխատող). համեստ և խաղաղ հարս, մի խօսքով մեզր ու կարագ, պատասխանում են աղջկերքը։

— Աստուած բերաններնիցդ լսի, տայ Աստուած որ մի ձեռներդ միշտ եղումը լինի, միւսը մեղրումը։

Յետոյ դառնում է հարսին և նոյնպէս հարցնում է — իսկ դու ի՞նչ ես բերել, իմ սիրուն հարս։

— Բաղդաւորութիւն և քաջ զաւակներ, պատասխանում է հարսը։

— Միշտ բաղդաւոր և երջանիկ պահէ քեզ Աստուած, բարով արժանանաս թոռներիդ թոռներին։

Հարսը դուրս է տալիս և համբուրում է սկեսրի ձեռքը. իսկ սկեսուրը պաչում է նորա ճակատը և թշերը։ Սորանից յետոյ նա դառնում է որդուն և հարցնում — իսկ դու ի՞նչ ես բերում, իմ աղի՛ղ որդի։

— Բարեկամ, մայրի՛կ, բարեկամ, որ պիտի մասնակցէ մեր ուրախութեան ու վշտին, որ պիտի օգնէ մեզ ամեն տեղ և ամեն բանում, և ծնէ օգնական ու ժառանգ որդիներ։

— Աստուած լսող և կատարող լինի, որդի՛, ասում է սկեսուրը և դառնալով բոլոր հարսներունը ին հարցնում է նոցա — իսկ դուք բարի՛ մարդիկ, դուք ի՞նչ էք բերում ինձ համար։

— Աստուած ողորմութիւնը, պատասխանում են հարսներունը։

— Պուք ամէ՛նքդ երջանկութիւն ու բաղդաւորութիւն էք բերել իմ տունը. թող ուրեմն Աստուած օրհնէ ձեզ ամենքիդ և կա-

տարէ՛ ձեր սրտի իղձը. թո՛ղ տայ Աստուած
երիտասարդներին — սիրուն և համեստ հարս-
նացուներ, օրիորդներին — աշխատասէր և
եռանդոտ փեսայներ, պառաւներին — բա-
րի և հնազանդ հարսեր, կանանց — բարե-
սիրտ ամուսիններ, տղամարդերին — բազմա-
թիւ արու զաւակներ, որոնցից ամեն մէկը
տասն և երկու որդիների աէր լինի, ամեն մի
որդին էլ տասն և երկու թոռների. շատ և
չատ շնորհակալ եմ ձեզանից. համեցէ՛ք ա-
մենքդ էլ ներս. դուք ինձ համար երջանկու-
թիւն էք բերել. Աստուած էլ ձեզ երջանիկ,
ուրախ և բաղդաւոր պահէ:

Սկեսրայրը սպասում է թագաւոր—թագու-
հուն տան մէջ. մինչեւ սանդղակները գնում
է նոցա առաջ, գրկում է նոցա և հարցնում
է իւր պառաւին:

— Ի՞նչ է, այ կնիկ, ի՞նչ են բերել մեզ հա-
մար մեր տղան ու հարսը:

— Երջանկութիւն, երջանկութիւն, պա-
տասխանում է պառաւը:

Տղի հայրը կրկին անգամ գրկում է երիտա-
սարդ ամուսներին:

— Համեցէ՛ք, համեցէ՛ք, ասում է նա. յե-
տոյ դառնալով որդուն հարցնում է:

— Իսկ դու, որդի՛, ի՞նչպիսի ընկեր ես ընտ-
րել քեզ համար:

— Պառան պէս հանդարտ, մեղուի պէս աշ-
խատասէր, սիրամարդի պէս սիրուն, սոխակի
պէս քաղցրախօս, պատասխանում է երիտա-
սարդ նշանածը:

— Աստուած շէն ու առատ պահէ ձեզ, ա-
սում է սկեսրայրը և երրորդ անգամ գրկում է
նոցա: Յետոյ դառնալով հարսնեւորներին նոյն-
պէս հրաւիրում է. համեցէ՛ք, բարի՛ մարդիկ,
համեցէ՛ք ամենքդ էլ ներս: Այս հրաւերի վը-
րայ՝ կարգով մտնում են տուն նախ՝ երիտա-
սարդները, յետոյ հասակաւորները, և նստոտե-
լով ուրախ ու զուարթ սկսում են կերու-
խումը:

Պրօդանի հարսանիքը տեւեց ամբողջ մի
շաբաթ: Հարսանիքից յետոյ ամեն մէկը վե-
րադարձաւ իւր գործին — ո՛րը այգին, ո՛րը ար-

635-2009

(3954-84)

ար և որն էլ խոտի: Պրօդանն և հարսն էլ գնացին հունձի: Մեր գիւղում պատկուկուց յետոյ, հինգշաբթի օրը, նորապսակները զրնում են աներանց տուն լուացքի. հարսը իւր հօր տանը գլուխը լուանում է:

Այդպէս էլ Պրօդանը՝ հարսանիքից յետոյ, հինգշաբթի առաւօտ, վաղ վեր է կենում և ասում է իւր ամուսնուն — այսօր, հոգի՛ս, պիտի գնանք մօրդ մօտ հիւր, բայց նախ վի՛ր առ մանգաղը և գնանք արտը փոքր խնչ հրնձելու:

Ատիկան վաղում և բերում է երկու մանգաղ. մէկը տալիս է Պրօդանին և կամացուկ ասում է, գնանք, հոգի՛ս, բայց ասա՛ տեսնեմ, ո՞վ պիտի պատրաստէ մեր տան իրերը:

— Մայրիկը, պատասխանում է Պրօդանը և դառնալով մօրս ասում է. մայրի՛կ, դու գաթան պատրաստի՛ր, զինու ամանն էլ լեցրո՛ւ, պատրաստի՛ր նմանպէս մեզրը և պանիրը. իսկ դու, հոգեակս, հագի՛ր նոր շորերդ և ձրգի՛ր գլխիդ այն թաշկինակը՝ որը հարսանիքի օրը տուի քեզ:

— Ա՛յտ բարի, որդի՛, շա՛տ բարի, դուք գնացէ՛ք, ես բոլորը կը պատրաստեմ, պատասխանում է մայրս և համբուրում է նոցա երկուսին. նոքա էլ նորա ձեռն են համբուրում: Յետոյ Պրօդանը դառնալով Պրիվանին և ինձ ասում է. իսկ դուք, եղբայրնե՛րս, շուտ արէք, գործներդ վերջացրէ՛ք և ճաշի ժամանակ պատրաստ եղէք, որ ամենքս միասին զրնանք. այս ասելով նա իսկոյն դուրս է գալիս և հեռանում է իւր հարսի հետ միասին:

Այդ տարին հունձը հրաշալի էր. ցորենը և վարսակը աճել էին զարմանալի առատութեամբ: Մարդիկն էլ կարծես սովորականից աւելի ուրախ էին: Մէկ էլ տեսնես խումբ խումբ հաւաքվում և խօսակցում էին իրար հետ: Այս տարի Աստծու պարգեւը և առատութիւնը հրաշալի է: Մինչեւ անգամ ծերունի Տրէնօն, որ հարիւր տարուց աւելի էր ապրում, զարմանում էր և ասում, «տղե՛րք, ես ամբողջ կեանքումս այդպիսի առատ տարի տեսած չեմ». և իսկապէս այդ տարուայ առատութիւնը մի ջոկ տեսակ առատութիւն

էր. բոլոր դաշտը լինոնի պէս դեղնել էր. ցորենը, վարսակը, դարին, հաճարը, կորեկը այնքան շատ էին, որ մարդ էր հարկաւոր որ արտից կրէ կարը: Եւ, եղբայրներ, եթէ իմանայիք ի՞նչքան ուրախ է լինում գիւղացին, երբ այդպիսի առատ հունձ է տեսնում և մտածում է թէ ի՞նչպէս անէ որ շուտով լեցնէ շտեմարանները հացով: Պրօդանը և Լատինկան հասնում են արտը. Պրօդանը հանում է վրայի զգեստը, փռում է գետնի վրայ, դառնում է յետ և նայելով իւր հարսին ասում է . . . Պիտե՛ս, Լատինկա, ի՞նչքան ուրախ եմ լինում ես քեզ հետ. ինձ այնպէս է թուում թէ ողջ աշխարհում միայն ես ու դուն ենք ապրում:

— Իսկ ես, Պրօդան, այսօր շատ տխուր եմ և կարծես թէ մի բանից սարսափում եմ, բայց ինքս էլ չեմ իմանում թէ ինչից:

— Մի՛ վախիր ոչնչից, սիրուն թռչնակս, ինչո՞ւ համար պէտք է տխուր լինես, միթէ ես քեզ հետ չե՞մ, էլ ինչի՞ց կարող ես երկիւղ կրել:

— Ինքս էլ չեմ իմանում թէ ինչո՞ւ սիրտս ուրախ չէ, ասում է Լատինկան և նստում գետնի վրայ:

— Ոչի՛նչ, մի բան երգիր և ամեն տխուր թիւն կանցնի:

Եւ Լատինկան սկսում է երգել.

Սանաչ թրփերի ետեւից պայթեց

Անյայտ սպանչի դաւաճան զընդակ.

Գիշի մերձ ի մահ գետին զըլլուրուց

Հանելով մահուան վերջին աղաղակ:

— Ո՛հ, դու արարիչ, Աստուած զօրաւոր,

Ո՛ւր է մայրիկըս, ո՛ւր իմ ամուսին,

Որոնք տեսնէին ինձ թաւալգրլոր

Լողալուս իմ թուխ արեանը միջին.

Որոնք տեսնէին ինձ :

Այստեղ նա յանկարծ լռում է, և տխուր, ամենատխուր հայուածքով նայում է Պրօդանի վրայ: Պրօդանը սարսափած ձգում է աչքերը իւր նազեղի հարսի վրայ և մնում է սառած շուարած:

— Լսի՛ր, Պրօդան, ասում է Լատինկան,

փոքր ինչ լռելուց յետոյ, զիտե՞ս ի՞նչպիսի վատ երազ հմ տեսել այս զիշեր:

— Ի՞նչ ես տեսել, հոգեակս, հարցնում է Պրօգան:

— Լսիր, սիրելիս. ես հաց էի թխում և թխեցի մի շատ լաւ, սպիտակ հաց. իսկ մենք քեզ հետ միասին նստած էինք իրարու կողքին և իբր թէ դդում էինք դրել եփելու և սպասում ենք եփուելուն. մէկ էլ յանկարծ երկու սեւ սարսափիկի ագռաւ իջնում են երկնքից, խլում են հացը և թռչում: Ես վախեցայ, թագ հմ կենում քո ետեւում, բոլոր ձայնով դռում հմ, բայց դու քնած ես: Մէկ էլ տեսնելով քեզ արիւնհաշաղախ, ես աւելի սաստիկ դռացի և զարթեցայ: Ինձ այնպէս է թուում, Պրօգան, որ այդ լաւ երազ չէ. դու ի՞նչ ես կարծում: Երազում հաց տեսնելու, ասում են հիւանդութիւն է. իսկ ագռաւը նշանակում է որ մէկը պիտի մեռնէ:

Պրօգանը դոյնը նետում է, զլուխը քաշ է քցում և մի րոպէ մտածելուց յետոյ, խռովուած ձայնով ասում է, — երազը միշտ չէ կա-

տարուում, սիրելիս, մանաւանդ լոյսը հինգշաբթի, իսկ այսօր հէնց հինգշաբթի է. մի՛ վախիր, հոգեակս, մի՛ վախիր:

— Բայց, լսիր, Պրօգան, մի՞տքդ է որ իմ եղբայր Ստօէնին էլ հէնց հինգշաբթի օր սպանեցին. իսկ նախընթաց զիշերը իմ մայրիկս էլ երազումը տեսել էր որ մէկ ատամը հանել է և պահում է պատկերի ետեւում. բայց յանկարծ որտեղից որ է մի սեւ ագռաւ ներս է թռչում, իւր սուր կտուցով յափշտակում է հանած ատամը և անյայտանում է: Մայրիկս առաւօտեան այս երազը պատմեց տէրտէրին. նա էլ ասաց. — ոչի՛նչ աղջեկս, ոչի՛նչ, երազը սատանայ է. երեւի երեկոյեան պառկելուս Ես-տծուն աղօթք չես արել, և կամ թէ եթէ աղօթք էլ արել ես, մաքուր սրտով չես արել. — շատ կարելի է, պատասխանեց մայրս: Իսկ մեր տան կից ապրում էր պառաւ Սոնան, որի համար ասում էին թէ շատ լաւ երազ մեկնող է. Եստուած նորա հոգին լուսաւորէ: Եւ ահա՛ — շարունակում է Լատինկան, կանգնելով Պրօգանի առաջ առանց իմա-

նալու իրեն արածը— և ահա՛ մայրիկս դիմում է նորան և պատմում է իւր տեսած երազը։ Պառաւ Նոնան գլուխը շարժում և ատամներ ի արանքից ասում է. «ձեր ազգականներից մէկը անպատճառ պիտի մեռնի... այո՛, պիտի մեռնի...» և դու յիշում ես, Հէնց նոյն օրը երեկոյեան եկան իմաց տուին մեզ եղբօրս ԸՍտօնի սպանուելու լուրը։

Պրօգանը խորին հառաչանք է արձակում, ոտները կարծես զեանից կտրուում են և նա նստում է։

— Ի՞նչ կայ Պրօգան, գոյնդ թռցնում ես, կանչում է Լատինկան։

— Ոչի՛նչ, Հէնց այնպէս, ոտներս փոքր ինչ դադրել են, պատասխանում է նա։

— Ես հիմայ կը գնամ, կը կանչեմ Պրիվանին և կը տանենք քեզ տուն, ինչպէս երեւում է, հիւանդ ես։

— Ո՛չ, հարկաւոր չէ. Հէնց այնպէս յանկարծ քէֆս վատացաւ, ասում է նա և տխուր հայուածքով նայում իւր երիտասարդ հարսին։

— Ինչո՞ւ ես այդպէս տխուր նայում, սի՛-

րելիս, ես քիչ է մնում վախենամ, չէ՛, ես կը գնամ մէկին կը կանչեմ։

— Պէ՛հ, գնա՛, ասում է վերջապէս Պրօգանը, քէֆս իսկ որ շատ վատ է և առանց ուրիշի օգնութեան դժուար թէ կարողանամ գնալ։

— Շատ լաւ, ես այս րոպէիս կը գնամ... նա չէ կարողանում խօսքը վերջացնել և յանկարծ կանչում է, Հասա՛նք... Հասանք դուրս է գալիս արտի միջից այնպիսի ահռելի և սարսափելի դէմքով, որ ահաբեկուած Լատինկան գրկում է Պրօգանին և աղաղակում է — պաշտպանի՛ր ինձ Պրօգան, պաշտպանի՛ր ինձ. Եստու՞մ իմ, մի՛ տար ինձ այդ անօրէնի ձեռքը. Եստու՞մ իմ, Եստու՞մ իմ, մի՛ տար ինձ նորա ձեռքը։

Պրօգանը վեր է կենում, թուլութիւնը անցնում է և սպասում է թէ ի՞նչ պիտի ասէ Հասանը։

— Հա՛... Գեա՛վուր, ասում է նա, ես քեզ չէի՞ ասում որ Լատինկայի վրայ չը համարձակուես պսակուել։ Թո՛ղ հիմայ Պրիվանը գայ ու պաշտպանէ՛ քեզ իւր Լանդիմա՛նով։

Գ.

Սպասում ենք, սպասում ենք Պրօդանին իւր հարսի հետ, բայց նոքա չեն երևում: Գաթան եփուել և դեռ սառել էլ էր. զինին, պանիրը, մեղրը արդէն պատրաստուել էինք: Սպասում ենք մի ժամ, երկու ժամ, երեք ժամ, բայց նոքա չկան ու չկան: Հայրիկս դուրս է դարիս փողոց և մտիկ է տալիս. զլուսը կորցրածի պէս էլի՝ մտնում է, էլի՝ դուրս է դալիս: Վերջապէս նորա էլ համբերութիւնը հատնում է և դառնալով Պրիվանին ասում է — զնա՞ Պրիվան, որդի՛ս, զնա արտը, տես ի՛նչ է պատահել որ Պրօդանը այսքան ուշանում է:

— Եւտ լաւ, հայրի՛կ, ասում է Պրիվանը և դուրս է գալիս:

Ամենքս անհամբերութեամբ սպասում ենք և ահա ժամանակը անցնում է ու Պրիվանը չկայ:

Ժամ ու կէսից յետոյ ներս է մտնում Պրիվանը, գոյնը նետած, յուսահատ և լաց է

լինում: Մենք բոլորս տեղն ու տեղը քարանում մնում ենք: Նորա զէմբից պարզ երևում էր որ մի մեծ դժբաղդութիւն է պատահել: Հայրս, ցնդածի նման ցատկում է ոտի վրայ, մայրս ընկնում է գետին և սկսում է լաց լինել:

— Ո՞ւր է Պրօդանը, ո՞ւր է Լատինկան, գոռում ենք ամենքս միաբերան:

— Մեռել են, ասում է Պրիվանը, մեռել են . . . և նստում է թախտի վրայ: Նոցա սպանել է այն անիծեալ, այն նզովեալ Աբանացի Հասանը:

Լացը և աղաղակը երկինք է բարձրանում: Հայրս ոչի՛նչ չէ ասում. քայլում է յետ ու առաջ, տխուր, բայց առանց արտասուքի նայում է չորս կողմը. միայն մազերը փշաքաղուել դիք դիք էին կանգնել: Իսկ մայրս ուշաթափ փռուած էր գետնի վրայ: Եւ, ե՛ղբայրներ, երբէ՛ք, երբէ՛ք ես չեմ կարող մոռանալ այդ օրը: Աւաղակապետը զլուսը քաշ ձգեց, մի քանի ընկել լուռ մնաց և յետոյ դարձեալ շարունակեց:

— Երբ որ ես սպանում եմ անպաշտպան
Թուրքին, շատ անգամ պատահում է որ մի ներ-
քին ձայն կշտամբում է ինձ — անգո՞ւթ, ան-
ողո՞րմ Սոօէն, միթէ դու քրիստոնեայ չե՞ս,
ո՞ւր է քո քրիստոնէական զգացումդ. միթէ
այդպէս է սովորեցրել և կրթել քեզ տէր հայ-
րը: Եւ ես զղջում եմ և իմ ձեռներս թուլա-
նում են: Բայց հէնց որ մտաբերում եմ այդ
սարսափելի օրը, ես դառնում եմ կատաղի,
անգո՞ւթ, անողորմ և ջարդում ու կոտորում
եմ առանց որոշելու . . . :

— Բայց, միթէ Թուրքերը խնայում են մեզ
աղաղակեց աւազակների խումբը, միթէ նոքա
շան պէս չե՞ն ջարդում, չե՞ն սպանում մեզ:
Մենք ինչո՞ւ պէտք է խնայենք ու ղթանք նո-
ցա վրայ. չե՞ որ նոքա էլ չեն խնայում մեր
կանանց, մեր անպաշտպան երեխաներին:

— Բայց, նոքա ի՞նչպէս կարող են խնայել
միթէ նոքա էլ մեզ նման քրիստոնեայնե՞ր են,
միթէ նոքա էլ իմանո՞ւմ են որ Աստուած ու-
սուցանում է մեզ համբերել և սիրել մէկմէկու,
որ այդ Աստուածը մեռել է մեզ համար: Նո-

քա առանց նորա էլ պիտի դնան դժոխք, ո-
րովհետեւ նոքա Վրիստոսի թշնամիներն են:

— Եթէ նոքա Վրիստոսի թշնամիներն են,
հապա ինչո՞ւ է Աստուած մատնել մեզ իւր
թշնամիների ձեռքը. հարցրեց երիտասարդ ա-
ւազակներից մէկը:

— Աստուած չէ մատնել, այլ մենք ինքներս
ենք մատնել մեզ մեր թշնամիների ձեռքը. մենք
միայն մեր թուլութիւնների պատիժն ենք
կրում:

— Բայց, միթէ երկար պէ՞տք է տևէ այդ
պատիժը:

— Ո՛չ շուտով, շատ շուտով նա վերջ կըս-
տանայ: Մի Թուրք ինձ պատմում էր որ նո-
ցա զրքումը զրուած է թէ՛ տասը տարի էլ
Թուրքերը պէտք է թաղաւորութիւն անեն. իսկ
այնուհետեւ մենք պիտի ազատուենք և պի-
տի ունենանք մեր սեփական թաղաւորը:

— Եյդ ի՞նչպէս, Սոօէն, միթէ Թուրքերը
համաձայն են յետ տալ մեզ մեր թաղաւորու-
թիւնը:

— Ո՛չ, տղերք, նոքա համաձայն չեն, այլ

մենք ինքնակ' ըստ պէտք է յետ առնենք, ինքնակ' ըստ՝
Նորա ասում են, «մենք ձեր թագաւորութիւնը
արիւնով վերցրինք, արիւնով էլ յետ կը
տանք»։ Հարկաւոր է պատերազմ, ե' դբայներս,
պատերազմ, կռիւ և արիւնհեղութիւն։

— Իսկ առաջ մենք թագաւորներ ունեցի՞ր
կնք, Ստօէն։

— Ինչպէս չէ. մենք ունեցել կնք բարի և
քաջ թագաւորներ. բայց, մենք նոցա չէ'նք
հաղանդել, Աստծուն չէ'նք սիրել. այս պատ-
ճառով էլ նա ուղարկել է Թ'րքերին մեզ
պատժելու համար։

— Բայց, եթէ մենք պատերազմենք, եթէ
սիրենք Աստծուն, այն ժամանակ նա մեր թա-
գաւորութիւնը մեզի էլի յետ կը տայ— առան-
ձին ոգեւորութեամբ ձայն բարձրացրից խումբը։

— Այո, ի հարկէ յետ կը տայ, անպատճառ
յետ կը տայ և մենք կը լինենք ազաւ, բոլո-
րովին ազաւ. մենք կ'ունենանք մեր բարի փա-
շաները, մեր բարի հասկները. միայն թէ ա-
ղօթք արէք, եղէք քաջ ու աներկիւղ և ամե-
նեւին մի' վախենաք Թ'րքերից . . . :

— Բայց կը լինենք, Ստօէն, քաջ և աներ-
կիւղ կը լինենք։ Բայց դու այն ասա՝ Պրօդա-
նի մահուան վրայ Հասանին դատապարտեցի՞ն
թէ ոչ։

Ստօէնը շարունակեց։

— Մայրս վշտի և տրամուլթեան տակ ընկ-
ճուած կրկար ժամանակ ուշադնաց փռուած էր
դետնի վրայ. հայրս՝ հարբածի'նման յետ ու առաջ
էր գնում և անդադար կրկնում էր — Պրօդան,
իմ սիրելի որդի Պրօդան, մենք կորցրինք քեզ,
մենք զրկուեցինք քեզանից։ Ամբողջ մի ժամ
մենք գտնուում էինք այդ սարսափելի դրութեան
մէջ։ Մէկ էլ յանկարծ դռները բացուեցին և
ներս բերին Պրօդանին, Աստիկային և մի ու-
րիշ վիրաւոր. բայց դեռ կենդանի Ալբանա-
ցուն։ Աղգականներս և հարեւաններս հաւաք-
ուել, վերցրել էին նոցա և իրենց ձեռների վը-
րայ բերել էին տուն։ Երիտասարդ նորապը-
սակներին վերջապէս հազցրին և իրարու
կողքին դրին սեղանների վրայ։ Մէկ էլ ներս
մտան ծերունի Արնչան և իւր պառաւ կինը,
մի պինդ ծուռացին և ընկան իրենց աղջկայ

վրայ: Այստեղ հայրս էլ արդէն չը կարողացաւ համբերել և սկսեց լաց լինել. մայրս էլ ուշքի եկաւ, կանգնեց ոտքի և ընկնելով Պրօդանի վրայ համբուրում էր և լալիս: Աստուած իմ, ի՜նչպէս էր լաց լինում նա. հէնց իմանաս մեռելներն էլ այդ բոպէին կը շարժէին, քարերն էլ արտասուք կը թափէին: Մայրըս լալիս էր, մազերը փետտում էր և ցած, հագիւ հասկանալի ձայնով հեծեծում էր, «որդեակ իմ, որդեակ իմ, նորա՞ համար ես քեզ սնուցի, նորա՞ համար ես քեզ իմ աչքի լոյսի պէս պահպանեցի որ վերջը այդպէս խլե՞ն, յափշտակե՞ն քեզ ինձանից... որդեակ, իմ սիրելի՛ որդեակ, ինչո՞ւ ես քեզանից առաջ չը մտայ գերեզման: Պրօդան, իմ քաղցրի՛կ որդի Պրօդան, նայի՛ր ինձ, նայի՛ր վշտացած մօրդ վրայ, մխիթարի՛ր ինձ: Վո՞ւ էիր իմ բոլոր յոյսը, դո՞ւ. էիր իմ բոլոր դանձր և հարստութիւնը. անիծեալ օձերը խլեցին քեզ ինձանից»: Իսկ ծերունի Արնշան և իւր պառաւ կիներ երկու կողմից գրկում էին Ատինկային և դառն — դառն արտասուքներով ողողում նո-

րա անշնչացած դիակը...: Պրօդանը մեռած տեղն էլ գեղեցիկ էր, թէև գոյնը բոլորովին նետած. իսկ հարսը այնպէս գեղեցկացել այնպէս սիրովնացել էր որ կարծես երկնային հրեշտակ լինէր: Ախրաւորուած Ալբանացին, որի վրայ մինչև այդ ժամանակ ո՛չ ոք ուշադրութիւն չէր դարձրել, ձեռքով կանչեց իւր մօտ մեր զիւղի քահանային և խնդրեց որ աւանջ դնէ նորան: Տէր Տրէպօն և մեր ծերունի հարեւաններից երեք — չորսը շրջապատեցին նորան որ տեսնեն թէ ի՜նչ է ուզում ասել: Նա սկսեց հետեւեալ կերպով. «Երբ Պրօդանը դուրս եկաւ տնից և ուղեւորուեց արտը, Հասանը կանչեց ինձ և ասաց. լսի՛ր, Մէ՛միշ, եթէ դու ինձ հետ կը գաս Պրօդանին սպանելու, ես քեզ հինգ հարիւր զո՛ւր — զո՛ւ կը տամ. իսկ եթէ կարողանաս Ատինկային յափշտակել՝ այն ժամանակ հազար կը տամ»:

— Վու ո՛չ թէ հազար այլ մի զո՛ւր էլ չունես, պատասխանեցի ես նորան ծիծաղելով:

— Ի՜նչպէս չունեմ, Մէ՛միշ, ես հէնց այ-

ԻՅՈՒՆԻՍՏԻՆԻ

սօր սպանեցի մի վաճառականի և վերցրի նորա երկու հազար չորս-ընթաց:

Եւ հաւատացի Հասանին, համոզուած լինելով որ նորա ձեռքից ամեն բան վէր կը գայ. իսկ ես՝ մի աղքատ մարդ եմ և հազար չորս-ընթաց ինձ համար մի կատարեալ գանձ է: Մըտածեցի որ այդ գումարով կարող եմ վերադառնալ Ալեանիա, պսակուել և խաղաղ ապրիլ մտածեցի և համաձայնեցի: Երբ հասանք արտը, պառկեցինք ցորենի հասկերի տակ, որտեղեց պարզ տեսնու՞մ էինք ի՛նչ որ նոքա անու՞մ կամ խօսու՞մ էին: Մէմիշը այնուհետեւ պատմեց թէ նոքա ի՞նչ էին խօսել երազի մասին, ի՛նչպէս Ղատինկան երգել էր և շարուհակեց: Երբոր Պրօդանը ընկաւ Հասանի ոտները և խնդրում էր որ խնայէ նորան, Հասանը հանեց դաշոյնը և խրեց նորա կողը: Պրօդանը ընկաւ. Ղատինկան վազեց նորա վրայ և նա նորան համբուրելով, ասաց, — մընաս բարով, մենք այնտեղ կը տեսնուենք —: Իսկ Հասանը քաշ էր տալիս Ղատինկային և ասում էր, «գնանք, Ղատի՛նկայ, ես քեզ կը

վերցնեմ և կը տանեմ իմ հայրենիքը»: Լատինկան պինդ կպել էր Պրօդանին, որը նոյնպէս բռնել էր նորան և ասում էր «աւելի լաւ է, մեռի՛ր, Ղատի՛նկայ, մեռի՛ր և մի՛ ընկնիր այդ անօրէնի ձեռքը»: Լատինկան սկսեց աղաղակել լաց լինել. իսկ Հասանը դառնալով ինձ ասում էր, «բռնի՛ր նորան, Մէմիշ և օգնի՛ր ինձ՝ նորան կապելու, բերանը թաշկիտակով կալ և մի՛ թող որ ձայն հանէ»: Բայց հէնց որ մօտեցայ նորան, նա մանգաղով յարձակուեց և խփեց ուղիղ այս ուսիս. յետոյ միւսնոյն մանգաղը ձեռին յարձակուեց Հասանի վրայ. բայց նա թոյլ չտուեց մօտենալ, ատրձանակը հանեց և խփեց նորա կուրծքին: Լատինկան թուլացաւ, ընկաւ Պրօդանի վրայ և զրկելով նորան այսքանը միայն կարողացաւ արտասանել, — գնանք այժմ միասին երկինք, գնանք սի՛րիւս:

Պրօդանը նոյնպէս գրկեց Ղատինկային և երկուսն էլ հոգիները աւանդեցին: Եւ մահացու վէրք չէի ստացել և դեռ կանգնած էի օտի վրայ. Հասանը մօտեցաւ ինձ և ասաց,

«դու վիրաւորուած ես, Մէմիշ, և չես կարող ինձ հետ փախչել, քեզ կը բռնեն և դու կարող ես ինձ մատնել»:

— Ո՛չ, ես դեռ կարող եմ փախչել, ինձ չեն կարող բռնել, պատասխանեցի ես, միայն թէ դու հանի՛ր հինգ հարիւր ղը-րո-շը:

— Ահա՛ քեզ հինգ հարիւր ղը-րո-շը, ասաց Հասանը և դաշոյնը խրեց աջ կողմ ու հեռացաւ. ես ընկայ . . . : Մէմիշը էլ չկարողացաւ շարունակել, արիւնը դուրս ցայտեց նորա բերանից, նա լռեց և մի քանի րոպէից յետոյ դարձեալ շարունակեց. — Ե՛հ, ներեցէ՛ք ինձ, ներեցէ՛ք, ես այնքան տարի վայելել եմ ձեր աղն ու հացը և հէնց այդ է պատճառը որ ապերախտ դանուեցայ ձեր մօտ . . . վերջին խօսքը մեռաւ նորա շրթունքների մէջ և մեղաւոր հոգին դուրս թռաւ նորա մարմնից:

Մէմիշը՝ Հասանից առաջ մեր գիւղի վարդապետն էր (պահապան): Պրօդանը և հայրս միշտ նորան պահում և կերակրում էին. շոր, կօշիկ, ծխախոտ էին տալիս. մայրս շատ անգամ տալիս էր նորան մեր շապիկները, դու-

լաբները, երեսաբիշները, և այլն . . . բայց գիտէ՞ք ի՞նչ կայ, տղե՛րք, ասած է թէ «Թո-րո-շն ո՞ր սիրտը գալիս է, նա հոգի էլ է ուղղ-աւել»: Թուրքը՝ շանը երբէ՛ք չէ սպանում, իսկ Վրիստոնէին սպանելը՝ նորա համար ոչինչ է. քրիստոնեան նորա աչքում շնից վատ է: Ահա՛ տղե՛րք, թէ ի՞նչպիսի աղդի ձեռք մատնել է մեզ Աստուած մեր մեղքերի համար . . . Եթէ Աստուած, Եթէ Ս. Պէտրոս, մի-թէ էլի շատ պէտք է համբերենք այդ անօրէնների ձեռքում . . . : Այս ասելով աւազակապետը բարձրացրեց աչքերը դէպի երկինք և արտասուքի կաթիլները սկսեցին գլորուել նորա արեւակէզ դէմքի վրայ: Նա աղօթում էր. խումբը երկիւղածութեամբ գլուխը քաշ ձգած լռում էր: Յանկարծ նա էլի կենդանացաւ, երբ աւազակապետը ձայնը բարձրացնելով բացազանչեց վրէժ, վրէժ, տղե՛րք, մեք պէտք է վրէժ խնդրենք:

— Վրէժ, աղաղակեց խումբը միաբերան և ասելով թեան կայծը փայլատակեց նոցա աչքերում: Իսկ դու շարունակի՛ր, Ստօ՛հն, պատ-

մի՛ր տեսնենք ի՛նչպէս վերջացաւ գործը, խըն-
դրեցին աւազակները վայրկենական լուռթիւ-
նից յետոյ:

— Ո՛չ, թողէ՛ք հանգստանամ, վաղը առա-
ւօտ միտս ձգեցէ՛ք, ես էլի կը պատմեմ: Խում-
բը վեր կեցաւ և ցրուեց: Ո՛րը գնաց հանգըս-
տանալու, որը պահպանութիւն անելու, որն
էլ հովիւների մօտից կերակուր բերելու: Եւ-
ռութիւնը տիրապետեց չորս կողմ:

Ե.

Առաւօտ է. դժուար է մինչեւ անգամ երե-
ւակայել դարնանային առաւօտը Բալկանեան
լեռների վրայ. մանաւանդ այն լեռան վրայ, որ
անուանուում է Ուրժան: Ներքեւում, ձիւ աչ-
քի առաջ տարածուում է Պիրօտ քաղաքը
ծաղիկների և վարդերի մէջ թաղուած: Երե-
ւում է Նիշավայ գետը իւր կանաչ փերով,
որը օձի պէս ոլոր մոլոր օղակներով մանում է
նեղ կիրճերի մէջ: Սապոյտ և հանդարտ ջուրը

շուանում է եզերքը, որը սուղուում է յասմիկ-
ների, խնձորենիների, տանձենիների և շլորի
ծառերի թաւ ստուերների մէջ: Մեղմ և ա-
նուշ աղաղակով խոխոջում են լեռնային վը-
տակները. իսկ հեռուում, փոքրիկ լճակների
մէջ հաւաքուած անձրեւային ջուրը փայլում
է ջինջ հայելու նման և հաղարաւոր ու բիւ-
րաւոր թռչունները ճռուողում են նոցա կա-
նաչ պսպղուն փերում: Սարի հէնց ոտների
տակ տարածուում են անվերջ վարդաստան-
ները, որոնք փռում են երկնային անուշահո-
տութիւն. իսկ աղջկեքը զարդարելով իրենց
սիրուն գլուխները ծաղկեայ պսակներով և ի-
րենց մայրենի երգերը երգելով վարդ են ժողո-
վում, որից յետոյ հանում են իւզ ու վաճա-
ռում են արեւելքում և արեւմուտքում: Ա-
մեն տեղ գեղգեղում են սոխակները իրենց
քաղցր դայլայլիկները: Պիւղական աղջիկը
բահր ուսին շտապում է այգին խաղողի վա-
զերը բահելու. երիտասարդները ու պատանի-
ները իրենց չալ եղները լծած գնում են արտը
հերկելու. հովիւը իւր առաջը արած քշում

է ոչխարները դէպի արօտատեղին, նորա ետեւից վազում է շունը և խոշոր աչքերով նայում է իւր տիրոջ վրայ: Փոքրիկ գառները ուրախ ուրախ խաղում ու թռչկոտում են, պրզտիկ այծերը կռուում են իրենց մանր եղջիւրներով և սատանի ճուտերի պէս բարձրանում ժայռերի վրայ. գորտերը երգում են իրենց սովորական նուագը: 'Եւրձէ՛ք դէպի ձախ, այնտեղ տարածուում են լեռների շղթայները, իւրեանց լերկ, ձիւնապատ գագաթներով, որոնք բարձրանում, կորչում, անցյալանում են ամպերի մէջ: Ո՛չ մի կենդանի չէ՛ երեւում այնտեղ, բացի գորշ արծուից՝ որը ցածանում, զննում է քարերը ու ժայռերը և մտածում է թէ՛ ո՞րտեղ պահուէ և գիշատէ իւր բռնած որսին — արագավազ նապաստակին կամ վախկոտ գառնուկին — : Յածում սփռում են թթկնու մանր թփերը, աւելի ցած կաղնինների հին անտառները, անանցանելի թաւ թփերով: 'Եւպի աջ՝ ձեր կողքում իջնում են խոր անդունդները, կամ ցցուած են լերկ միապաղաղ ժայռերը, զլորում են խրոխտ հեղեղաւները

և գետերը իրենց բարձր սպիտակ և կապոյտ եղերքներով: Աւելի հեռուն տարածուում է խաւարի թագաւորութիւնը — բարձր մութ անտառը իւր ահռելի ժայռերով և անյատակ անդունդներով. անտառի միջով անցնում է մի նեղ, փոքրիկ ճանապարհ, որի մի կողմը խորխորասն է, միւս կողմը ժայռ. մէկ էլ յանկարծ մի նոր լեռ փակում է ձեր ճանապարհը և դուք մնում էք մի մութ, խոնաւ կրճի մէջ, ուր ոչի՛նչ չէ երեւում, բացի խաւարը և արհաւիրքը: Ահա՛ այդ անանցանելի լեռների մէջ են ապաստանում Բուլղար, Բոսնիացի և Ալբանացի աւազակների խմբերը: Այնտեղ կարելի է ամբողջ տարիներ, մինչեւ անգամ ամբողջ դարեր ապրել, և ինքը սատանան չէ՛ կարող իմանալ տեղդ: Այնտեղ են քաշուում բոլոր հալածեալները, բոլոր տառապեալները, բոլոր ազատութիւն սիրողները, և ապրում են այնտեղ յարձակվելով Թուրքերի վրայ և ողբալով իրենց գերի եղած հայրենիքը: Նոքա սպասում են այն զօրաւոր ձայնին՝ որ մի օր կը կանչէ նորանց այդ փախստատեղիներից և

աղատութեան հետ միասին կը վերադարձնէ նոցա խաղաղութիւն և երջանկութիւն . . . :

Վարձրէ՛ք այժմ աշերնիդ դէպի յետ, այստեղ արդէն բոլորովին ուրիշ պատկեր է ներկայանում ձեր առաջ: Բնդարձակ անսահման դաշտավայրեր, որոնց վրայ սփռուած են քաղաքներ, գիւղեր, անտառներ, իսկ հեռուում տարածուում է մի երկայն լուսաւոր դօտի, որը արեգակի անդրադարձող ճառագայթներից փայլում, շողշողում է ինչպէս աղամանդ: Այդ Վանուբ գետն է: Իսկ աւելի հեռուն այլ եւս ոչինչ չէ՝ երեւում, ամեն բան կորչում, անցյալ տանում է մոայլ խաւարի մէջ . . . :

Աւազակների խումբը կրկին ժողովուրդ կը բաժնի շուրջը, ուր շամփուրի վրայ խորովուում էր մի ամբողջ ոչխար. մի գեղեցկադէմ աւազակ շուռ էր տալիս շամփուրը, երբեմն երբեմն մատով տնտղում էր միսը և սկսում էր լիզել մատի ծայրերը:

— Լսեցէ՛ք, տղե՛րք, ես դեռ բոլորը չեմ պատմել վերջացրել, ասում էր աւազակապետը. ախանջ դրէ՛ք թէ յետոյ ի՞նչ եղաւ: Նո-

րապսակներին տարինք թաղելու: Իհեղճ՝ մայրս բռնել էր Պրոգանի գլխից և աղաղակում էր . . . Նորա դէմքը սարսափելի էր այդ ժամանակ, խեղճը անդադար վազվզում և լաց էր լինում. . . Վլուխը բաց, մաղերը ուսերի վրայ թափած, որոնք կարծես այդ երկու օրուայ մէջ սպիտակել էին . . . Վերջապէս դիակները դրինք գերեզմանում. բայց երբ տէրտէրը սկսեց կարդալ « Հոգ էիր անդրէն և ի հոգ դարձցիս », մայրս իրեն ձգեց գերեզմանի մէջ. նորան հանեցինք. բայց նա սկսեց յանկարծ կատաղի կերպով ծիծաղել . . . խեղճ կին . . . նա արդէն խելքը կորուսել էր . . . :

Չ.

Վեց օր անցած քաղաքի փաշան ուղարկեց զաւակներ (ժանդարմ), որոնք Հասանին բռնեցին, կապեցին և տարին քաղաք: Տարին նաեւ հօրս, Պրիվանին և մի քանի ուրիշներին իբրեւ վկայ: Նրեք չորս օրից յետոյ նոքա դարձեալ վերադարձան յետ: Փաշան աւելորդ էր համարել մինչեւ անգամ խօսել նոցա հետ:

Վաղաքում մնաց միայն Պրիվանը: Մի օր, երկու օր հարցաքննում են նորան յետոյ նըստեցնում են փոսի մէջ. բայց թէ ինչո՞ւ, այդ մասին ոչինչ չեն ասում: Մի ամսից յետոյ վերջապէս նորան հանում են փոսից և բերում են Գաֆիի առաջ. Գաֆին նորան հարցնում է,

— Ասա՛, Գեա՛վուր, ո՞վ է սպանել Մէմիշին. իսկ Պրօգանի մասին մի խօսք էլ չէ՛ ասում:

— Հասա՛նը, պատասխանում է Պրիվանը:

— Վկայներ կա՛ն:

— Ամ՛ն:

— Ո՞վ են ձեր վկայները:

— Մեր գիւղի քահանայն, ծերունի Միտօն, ծերունի Պէտրօն և ուրիշները:

— Իսկ ուղղափառ Թուրք վկայ չունէ՞ք:

— Ո՛չ:

— Իսկ ես ունիմ վկայ որ դո՛ւ ես սպանել Մէմիշին:

— Այդ ո՞վ է, թո՛ղ իմ առաջիս վկայութիւն տայ:

Վուրս է գալիս մի պատառոտած, ճռղղտուած Ալբանացի. Գաֆին նորան հարցնում է,

— Մէհմէդ, դու տեսե՞լ ես որ Պրիվանն է սպանել Մէմիշին:

— Տեսել եմ, ասում է նա:

— Տեսնո՞ւմ ես, Գեա՛վուր, ուրեմն դու ինձ խաբ՞ում ես. խոստովանի՛ր, թէ չէ՛ կախել կը տամ քեզ:

— Թէկուզ թո՛ղ այրեն ինձ կրակի վրայ, թէկուզ փայտիցը կախ անեն ինձ, ես ամեն քին կասեմ որ այդպէս—այդպէս է եղել գործը. միեւնոյնը կարող են հաստատել նաեւ բոլորը, որոնք լսել են թէ ի՛նչպէս Մէմիշը ինքը խոստովանեց մեր առաջ. ամենքը զիտեն թէ ո՞վ է արդար և ո՞վ է մեղաւոր:

— Օրունկ չողի՛ր, անպիտան շո՛ւն, դեռ համարձակո՞ւմ էլ ես խօսել, գոռում է բարկացած Գաֆին և կանչելով զինուորներին հրամայում է որ դուրս տանեն Պրիվանին և հարիւր փայտի հարուած տան ոտներին:

Խեղճ Պրիվանին հարուածում են և կրկին ձգում են փոսը: Միւս օրը Գաֆին էլի իւր առաջն է բերել տալիս նորան և ժպտալով ասում է:

— Հը՛, Գեա՛վուր, ի՛նչպէս ես զգում քեզ, ի՛նչպէս է առողջութիւնդ: Ես քեզ չասեցի՞

որ խելօք լինես, ճշմարիտը խոստովանես: Պէ՛հ, էլ յամառութիւն չանես, ճշմարիտը խոստովանի՛ր:

Պրիվանը մնում է լուռ և չէ պատասխանում:

— Երեւի էլի ես կամենում ծեծուել, անպիտան գէա՛վուր, որոտում է գապին և հրամայում է նորից հարուածել:

Երբ այդ բոլորի համբաւը հասնում է մեզ, ամենքս վեր ենք կենում և ճանապարհ ենք ընկնում քաղաք, փաշայի մօտ: Բայց փաշան սառն կերպով պատասխանում է. «ի՞նչ անեմ, քանի որ Սուսուլման վկայ չունէք, ի՞նչ կարող եմ անել, կամ, ես ի՞նչ մեղաւոր եմ, օրէնքը այդպէս է»: Յիսուն Քրիստոնեայ վկայ առանց մի Թուրք վկայի ոչի՛նչ նշանակութիւն չունի: Բանը սորանով էլ վերջացաւ:

Երեք ամսից յետոյ վերջապէս դատաստան կարեցին և վճռեցին Պրիվանին կախել մեծ կամրջի գլխին, նորա համար որ իբր թէ ուղիղը չէր խոստովանել: Պատժի ժամանակ ես այդտեղ էի. իմ աչքերս փայլատակեցին, աքիւնս եփ եկաւ ու խռովուեց, ես բարձր ա-

ղաղակեցի, «մեռի՛ր, Պրի՛վան, մեռի՛ր, դու էլ եղի՛ր անթիւ զոհերից մէկը. բայց ես երգուում եմ ահեղ Աստուծոյ առաջ որ անպատճառ կը հանեմ քո մահունեղ վրէժը» Ես փախայ, մի քանի գապաներ ընկան հտուկցս, բայց ես արդէն հեռու էի...:

Տեսնո՞ւմ էք, տղե՛րք, իմ մաղերս արդէն սպիտակել և ես ծերացել եմ. բայց ես ծեր եմ ո՛չ թէ տարիքով՝ այլ հոգեկան տանջանքներով: Ես ընդ ամենը երեսուն և ութ տարեկան եմ սախյն ամենքդ արդէն ինձ ծերունի էք անուանում: Երդ՝ ահա՛ այն վիշտը, որ ինձ այդ օրին է հասցրել: Եւ թող ես դեռ շատ ու շատ տարիներ ծերանամ ու զառամեմ. բայց երբ կը գայ այն ժամանակը, երբ կը հասնի այն օրը, երբ այդ հարկաւոր կը լինի, ես դարձեալ կը նորանամ, երիտասարդ արիւնը դարձեալ կը վաղէ իմ երակներիս մէջ և դուք ինձ չէք ճանաչիլ: Պուք զարմացած իրար կը հարցնէք, միթէ ծերունի Ստեփանն է սա. ի՞նչ հիանալի ջարդում, փշրում է նա երիտասարդ թշնամիներին...:

Հասանին մի տարուց յետոյ բաց թողեցին.
և դուք յիշում էք, տղի՛ւք, այն Ալբանացուն՝
որին սպանեցինք Տրիուշ սարի վրայ. դուք
յիշում էք ինչպէս չարանում, բարկանում էի
նորա վրայ. ինչպէս ես ինքս խողխողում էի
նորան և դուք զարմանում էիք՝ իմանալով որ
մինչեւ այդ օրը՝ ես երբէք ոչ մի տեղ և ոչ
մի մարդ չէի սպանել: Այդ Ալբանացին Հա-
սանն էր: Բայց նորանից յետոյ դեռ երեք Հո-
գի էլ սպասում են մեզ. դուք նոցա ճանա-
չում էք — դոքա են թուրք զինուորը, թուրք
զատին և թուրք փաշան . . . :

Աւաղակապետը լռեց. կատաղած խումբը
ոտի վեր կեցաւ և դաշոյնները մերկացնելով
բարձրաձայն գոչեց.

— Գնանք, Ստօհն, գնանք. առաջնորդի՛ր
մեզ և թէկուզ դժոխք էլ տանես, մենք կը
դանք քո հտեւից:

Վ Ե Ր Չ.

Дозволено цензурою. С.-Петербургъ, 5 января 1887 года.

Типографія И. Н. Скороходова (Надеждинская, № 39).

ՀՀ Ազգային գրադարան

NL0153080

